

Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը և ռամկավարները

Մարգարյան Ս.Թ.

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ /Հայաստան, Երևան/
sargsyansuren@yandex.ru

Վճռորոշ բառեր՝ Ռամկավար կուսակցություն, Հայկական առաջին հանրապետություն, խորհրդարան

Первая армянская республика и рамкавары

Саргсян С.Т.

Институт истории НАН РА (Армения, Ереван)
sargsyansuren@yandex.ru

Резюме: Статья посвящена описанию некоторых исторических фактов столетней давности, касающихся парламентской деятельности армянской либерально-демократической партии (Рамкавар) в период русской февральской (буржуазной), октябрьской (социалистической) революций и существования Первой Армянской Республики.

Ключевые слова: партия Рамкавар, Первая армянская республика, парламент

The first Armenian republic and the Ramkawars

Sargsyan S.T.

Institute of History of NAS of RA (Armenia, Yerevan)
sargsyansuren@yandex.ru

Abstract: The article is devoted to the description of some historical facts of a hundred years ago, concerning the parliamentary activity of the Armenian Liberal Democratic Party (Ramkavar) during the Russian February (bourgeois), October (socialist) revolutions and the existence of the First Armenian Republic.

Keywords: Ramkavar, First Armenian Republic, Parliament

Ռուսաստանում 1917 թ. Փետրվարյան «մեծ ու անարյուն» հեղափոխության հաղթանակից հետո, իշխանության հին կառույցների վերացումը և նորերի ստեղծումն առաջ բերեցին խառնաշփոթ ու խիստ անկայուն վիճակ: Հեղափոխության մեղրամիսը կարճ տևեց և Ժամանակավոր կառավարության նշանակած Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտեն (ՕԶաԿոմ, նախագահ՝ Խաղամով) շատ արագ հեղինակազրկվեց: Իսկ երբ հստակվեց Ժամանակավոր կառավարության արտաքին քաղաքական ուղղվածությունը, ստեղծված խառը կացությունից ելք գտնելու նպատակով հայ ազգային կուսակցությունները հրավիրեցին Արևելահայերի 1-ին համագումարը, որը տեղի ունեցավ 1917թ. սեպտեմբերի 28-հոկտեմբերի 3-ը Թիֆլիսում:

Համագումարի պատվիրակների կեսից ավելին ՀՀ Դաշնակցություն կուսակցության անդամներ էին: Համագումարը քննության

առավ արտաքին ու ներքին բնույթի (ինքնապաշտպանության, գաղթականության, պարենավորման և այլն) մի շարք կարևոր խնդիրներ: Վերջում բազմակուսակցական սկզբունքով ընտրվեց Հայոց (կենտրոնական) ազգային խորհուրդ (այսուհետև՝ ՀԱԽ): Խորհրդի նախագահ ընտրվեց հասարակական-քաղաքական գործիչ, գրող Ավետիս Ահարոնյանը: Նշենք, որ պատմական դեպքերի բերումով համախորհրդակցությունը ստեղծելով համազգային միասնական պատասխանատու մարմին՝ հանձին Հայոց ազգային խորհրդի, իրականացրեց իր հիմնական և գլխավոր նպատակը: Ավելացնենք, որ Հայոց ազգային խորհուրդը փաստորեն դարձավ հայ ժողովրդի գերագույն իշխանությունը մինչև Հայաստանի անկախության հռչակումը:

Այստեղ էին կենտրոնացել արևելահայ մտավորականության սերուցքը և տարածաշրջանի հայ քաղաքական և գործարար ա-

պարեզի գործիչների հիմնական մասը: ՀԱԽ-ը կազմված էր 15 անդամից՝ 6 դաշնակցական (Ավետիս Ահարոնյան, Աբրահամ Գյուլխանդանյան, Ռուբեն Տեր-Մինասյան, Խաչատուր Կարճիկյան, Նիկոլ Աղբալյան, Կորյուն Ղազարյան), 2 սոցիալիստ-հեղափոխական (Էսեռ Հովհաննես Տեր-Օհանյան, Լևոն Աթաբեկյան), 1 հնչակյան (Ղազար Տեր-Ղազարյան), 1 մենշևիկ (Արամայիս Երզնկյան), 3 անկուսակցական (Տիգրան Բեկզադյան, Ստեփան Մամիկոնյան, Պետրոս Զաքարյան) և Հայ ժողովրդական կուսակցության 2 ներկայացուցիչ (Սամսոն Հարությունյան, Հարություն Այվազյան)¹:

Բացի Թիֆլիսում ստեղծված Հայոց կենտրոնական ազգային խորհրդից, տեղերում նույնպես ստեղծվեցին ազգային խորհուրդներ՝ որպես մասնաճյուղեր և տեղական իշխանություն: Այսպես, հայ ազգային խորհուրդներ ստեղծվեցին Բաքվում, Երևանում, Ղարաբաղում, Ախալքալաքում և այլուր:

ՀԱԽ-ի առաջին կոչում նշվում էր. «Ազգային խորհուրդը ստանձնում է ազգային բոլոր գործերի գերագույն ղեկավարությունը որպես գործադիր մարմին»: Հայոց ազգային խորհուրդն ուներ իր բաժինները կամ կոմիսարիատները՝ զինվորական, գաղթականության, բժշկական, դպրոցական, պարենավորման և այլն: ՀԱԽ-ի զինվորական միությունն ստեղծեց Հայկական ազգային կորպուս՝ գեներալ Թովմաս Նազարբեկովի (Նազարբեկյան) զբլիավորությամբ, որն ստանձնեց Հայաստանի պաշտպանությունը 1918 թ-ի ծանր ժամանակաշրջանում:

1917 թ. սեպտեմբերի 26-ին Արտիստական ընկերության դահլիճում տեղի է ունենում հետփետրվարյան շրջանում կարևոր դերակատարություն ստանձնած ՀԺԿ առաջին համագումարը: Նախագահներ ընտրվեցին պետական դումայի (Ռուսաստանի պառլամենտ) երեք հայ պատգամավորները՝ Մ. Պապաջանյանը, բժ. Հ. Այվազյանը, Գ. Տեր-Պետրոսյանը: Ներկա էին ՀԺԿ վարչության և խորհրդի 60 ներկայացուցիչներ, ընդունվեց կուսակցության ծրագիրը²: Համագումարից առաջ «Մշակը» ՀԺԿ-ի մասին հողված հրապարակեց, որտեղ ասվում էր, որ «ծրագրի հեղինակները

թողարկված ձևով պահանջում են Ռուսահայաստանի քաղաքական ավտոնոմիա, որը ՀԺԿ-ն համարում է քաղաքական մոմենտի մոտակա, իրագործելի պահանջ»³: Ծրագրում ՀԺԿ-ն պաշտպանում էր կապիտալի, մասնավոր սեփականության և շուկայական հարաբերությունների գերակայությունը⁴: Դեմ էր արտահայտվում դասակարգային պայքարին և չէր հանդուրժում, որ «մի ամբողջ պատմական ազգ գոհաբերվի այդ լոգունգներին»⁵: Հայկական հարցում համերաշխվելով ՀՍՌԿ-ի ծովից ծով Հայաստանի պահանջին՝ ձգտում էր դրա կենսագործմանը՝ մշտապես որպես բացառիկ գործոն՝ հայերին վերապահելով պատերազմից ամենից շատ տուժած ժողովուրդներից մեկը, թերևս՝ ամենատուժվածը:

1918 թ. Մայիսի 26-ին մի քանի ժամ տևած Հայոց Ազգային Խորհրդի նիստում, որի օրակարգում հիմնականը՝ «հայկական գաւառների ապագայի» հարցն էր, առաջարկված վեց կետերից, այդ թվում Հայաստանի անկախության հռչակում, ոչ մեկը բավարար ձայն չի հավաքում և չի ընդունվում, բացի մեկից: Դրա հեղինակը **ՀԺԿ անդամ Լևոն Թումանյանն էր և այն տվյալ պահի համար թերևս լավագույն լուծում էր.** «Նկատի ունենալով որ Վրաստանի եւ Ատրպեյճանի անկախութեան հրապարակումով լուծարուած է Անդրկովկասեան անկախութիւնը, Հայոց Ազգային խորհուրդը ժամանակաւորապէս իր վրայ վերցնում է կառավարչական գործառոյթներ հայկական գաւառների նկատմամբ»: Առաջարկն ստանում է 7 ձայն և համարվում ընդունված⁶: Իսկ անկախության մասին ՀՀ կառավարությունը հայտարարեց ավելի ուշ՝ 1918 թ. հունիսի 13-ին⁷:

1918 թ. հունիսի 7-ին Հայոց Ազգային խորհուրդը (13 կողմ և 2 դեմ) կառավարության նախագահ ընտրեց Հովհաննես Քաջազնունուն: Դեմ քվեարկեցին և կառավարության կազմի մեջ մտնելուց հրաժարվեցին ՀԺԿ երկու ներկայացուցիչները (Մ. Պապաջանյան, Ս. Հարությունյան)⁸: Նրանք ցանկանում էին, որ իրենց կուսակից Մ. Պապաջանյանին տրվի

¹ ՀԱՍ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 1-3:

² Տե՛ս «Մշակ», 26 սեպտեմբերի 1917:

³ Տե՛ս «Մշակ», 23 սեպտեմբերի 1917:

⁴ «Ժողովուրդ», 14 օգոստոսի 1918 թ.:

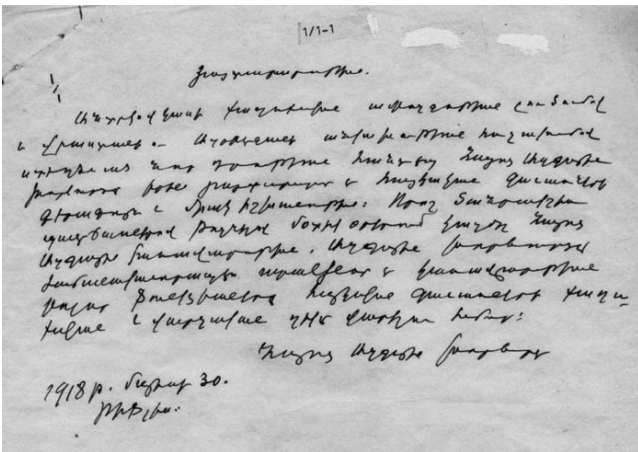
⁵ Տե՛ս «Մշակ», 14 մայիսի 1917:

⁶ ՀԱՍ, ֆ. 222, ցուցակ 1, գործ 141

⁷ ՀԱՍ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 35, թ. 146:

⁸ «Հորիզոն», 13 հունիսի 1918 թ.:

վարչապետի պաշտոնը և դա պատճառաբանում էին հետևալ փաստարկներով.

- ա) առաջացել էին նոր սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և իրավական պայմաններ,
- բ) այդ պայմաններում ավելի շատ կիրթ, համալսարանավարտ, տնտեսագիտական և իրավաբանական գիտելիքներ ունեցող մարդկանց անհրաժեշտություն էր զգացվում, իսկ այդպիսիք ամենաշատը կային ՀԺԿ-ում,
- գ) ճիշտ կլիներ, որ ֆիդայական պայքարը ղեկավարած ՀՅԴ-ն գոնե առժամանակ հեռանա քաղաքական ասպարեզից, որպեսզի հնարավոր լինի թուրքերի հետ լեզու գտնել,
- դ) պետություն կերտելու համար նոր ուժ է պետք (նկատի ունեին իրենց)⁹:

Այսինքն՝ նրանք գտնում էին, որ նշված բոլոր պայմանները և իբրև ավելի խելացի և չափավոր գործելակերպ ունեցող կուսակցության, բավարարում է միայն ՀԺԿ-ն, հետևապես իրենց էին վերապահում ՀՀ կառավարություն ստեղծելու իրավունքը: Նրանք նաև փորձում էին համոզել, թե իրենք իշխանատենչ չեն, որ կառավարություն կազմելու և ղեկավարելու նրանց պահանջն իբր թելադրվում է հայ ժողովրդի շահերով¹⁰: Իմիջիայլոց նկատենք, որ չնայած ՀԺԿ-ի որդեգրած այս մերժողական կեցվածքին, այնուամենայնիվ ՀՀ առաջին կառավարության արդարադատության նախարար դարձավ ՀԺԿ համակիր Գ. Պետրոսյանը¹¹:

1918 թ. հուլիսի 17-ին Ազգային խորհուրդն ու ՀՀ կառավարությունը Թիֆլիսից տեղա-

փոխվեցին Հայաստան, որի հետևանքով **հայ քաղաքական կյանքի կենտրոնը դարձավ Երևանը:** Այստեղ կազմվեց Հայաստանի խորհրդարանը, որի 46 պատգամավորներից 18-ը ՀԺԿ-ականներ էին (ՀԺԿ-ականները որպես աջ ուժ՝ խորհրդարանում նստում էին նախագահությունից աջ հատվածում)¹²: Ի դեպ՝ ՀԺԿ-ն երկու մանդատ էլ ուներ Վրաստանի խորհրդարանում¹³:

Նորակազմ խորհրդարանն ընդունեց մի շարք կարևոր որոշումներ, այդ թվում ՀԺԿ անդամ **Ստ. Մալխասյանի առաջարկով հայկական եռագույնը համարվեց ՀՀ պետական դրոշ:** Խորհրդարանի ընտրված երկու փոխնախագահներից մեկը ՀԺԿ անդամ Գրիգոր Խաչատրյանն էր:

Նորակազմ կառավարությունը ներկայացրեց հայտագիր, որի համաձայն իր գործունեության առաջնահերթ խնդիրներն էր համարում. ա) կասեցնել երկրի տնտեսության հետագա քայքայումը, բ) հաստատել կարգ ու կանոն ամեն ինչում, գ) իրականացնել դատաիրավական բարեփոխումներ, դ) բացել հաղորդակցության ուղիները, ե) վերականգնել կապի միջոցները, զ) հնարավորինս մեղմացնել սովն ու գաղթականների ծանր վիճակը, է) ստեղծել սեփական դրամական համակարգ, ը) վերակառուցել երկրի ռազմուժը, թ) կարգավորել հարաբերությունները հարևան երկրների հետ և այլն¹⁴: ՀԺԿ խմբակցությունը հիմնականում հավանություն տվեց կառավարության այդ նախագծին: Մինևույն ժամանակ խորհրդարանում ստեղծվեց **Պետական վերահսկիչ մարմին**, որի ղեկավար 26 ձայնով ընտրվեց **ՀԺԿ անդամ Մինաս Բերբերյանը**¹⁵:

Նկատենք, որ ՀՀ խորհրդարանում գործել են ազգային երկու՝ ՀՅԴ և նրան ընդդիմադիր ՀԺԿ-ն և ոչ ազգային՝ Սոց.-դեմ (մենշևիկյան և բոլշևիկյան թևերով) և Էսեռական կուսակցությունները¹⁶: ՀՀ խորհրդարանում ամենաաջա-

⁹ Վրացեան Ա., Հայաստանի Հանրապետութիւն, Պէյրուք, 1958, էջ 178:
¹⁰ «Մշակ», 12. VI. 1918:
¹¹ «Ժողովուրդ», 14 օգոստոսի 1918 թ.:

¹² Հակոբյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 50:
¹³ «Հորիզոն», 20 սեպտեմբերի 1918 է.:
¹⁴ «Հորիզոն», 15 օգոստոսի 1918 թ.:
¹⁵ «Բանբեր Հայաստանի արխիվների» 1991, թիվ 2, էջ 74:
¹⁶ Ազգայիններն իրենց ծրագրերում հենվում էին սեփական ժողովրդի վրա, կարևոր էին ազգային ազտագրությունն ու պետական անկախությունը, ապա ոչ ազգայինները, հենվելով Ռուսաստանի վրա, հայ ժողովրդի ազատագրության երաշխիքը տեսնում էին համառուսաստանյան հեղափոխական-դասակարգային պայքարի հաղթանակը:

կողմյան կուսակցությունը ՀԺԿ-ն էր, որի նախագահը Մ. Պապաջանյանն էր, իսկ փոխնախագահը՝ Ս. Հարությունյանը¹⁷: Ընդհանուր առմամբ, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Ա. Հակոբյանը, չնայած իրենց ընդդիմադիր կեցվածքին, ՀԺԿ-ականների գործունեությունը խորհրդարանում հիմնականում պատասխանատու էր և կառուցողական¹⁸:

1918 թ. օգոստոսի 14-ից Երևանում սկսեց լույս տեսնել ՀԺԿ Երևանի կոմիտեի օրգան «Ժողովուրդ» լրագիրը: Արդեն 1918 թ. աշնանից ՀԺԿ տեղական կառույցներ հիմնվեցին Ապարանի, Փամբակի, Համամլուի, Լոռիի, Դիլիջանի, Քարվանսարայի, Ն. Բայազետի, Ծաղկաձորի, Եղվարդի, Աշտարակի և այլ շրջաններում¹⁹:

ՀՅԴ-ի վարած հակառուսական քաղաքականության դեմ բուռն գործունեություն ծավալած Համբարձում Առաքելյանը 1918թ. Մայիսին, երբ «հերթական մեկ ճառը կ'արտասաներ, դաշնակցական գնդակե զարնուելով սպաննուեցալ»²⁰: Այդ սպանությունից հետո «Մշակ»-ի վերաբերմունքը որոշ չափով մեղմացավ ՀՅԴ-ի նկատմամբ: 1918 թ. սեպտեմբերի 1-ից Թիֆլիսում սկսեց լույս տեսնել ՀԺԿ ԿԿ-ի օրգան «Ժողովրդի ձայն» թերթը: Նկատենք, որ ՀՀ իշխանությունների նկատմամբ ՀԺԿ թիֆլիսյան և երևանյան հատվածների վերաբերմունքը տարբեր էր: 1919 թ. հունիսին ՀԺԿ Կենտկոմը որոշեց պետական կյանքի վերաբերյալ իր բոլոր իրավունքներն ու լիազորությունները հանձնել Հայաստանի կոմիտեին: Այսինքն՝ **ՀԺԿ ծանրության կենտրոնը ևս փոխադրվեց Երևան:**

1918 թ. սեպտեմբերին տեղի ունեցավ **կուսակցության Բ համագումարը:** Այն ընդունեց նոր ծրագիր և **արձանագրեց՝ հայ ժողովուրդը պետք է ունենա միայն մեկ՝ հայկական կողմնորոշում:** Նոր ծրագրում առաջ էր քաշվում «միացյալ և ամբողջական» Հայաստանի ստեղծման խնդիրը. «Դրա մեջ պետք է մտնեին՝ Արեւելեան Հայաստանը, Արեւմտեան Հայաստանը իր վեց նահանգներով եւ

Կիլիկիան»²¹: Հայաստանը պետք է լիներ ժողովրդավարական, խորհրդարանական հանրապետություն, որի պետական լեզուն պետք լիներ հայերենը: Հայաստանից դուրս ապրող հայության համար ՀԺԿ-ն պիտի ջանար հասնել նրան, որ բավարարվեին նրա ազգային և մշակութային պահանջները: Ժողովրդականներն ընդունում էր ազգային շահերի գերակայությունը դասակարգայինի նկատմամբ: Հանդես էին գալիս ազգային դիմագծի և նրա օրինական շահերի ու պատմաքաղաքական իրավունքների պաշտպանությամբ:

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ. 292, ց. 1, գ. 5, թ. 1, Ե. Չարենցի անվան Գրականության և արվեստի թանգարան (ԳԱԹ), Դ. Անանունի դռնդ, գ. 78, թ. 1:

¹⁸ Հակոբյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 63:

¹⁹ «Ժողովրդի ձայն», 8 դեկտեմբերի 1918 թ.:

²⁰ Վարդիվառյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 332:

²¹ Վարդիվառյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 333: